

IDEGEN KONTEXTUSBAN

A kortárs magyar irodalom szerb recepciójának utóbbi tíz éve

FARAGÓ KORNÉLIA

Időről időre megjelenik egy-egy magyar prózai mű szerb fordításban, lapokban, folyóiratokban, olykor könyv alakban is. De meghódította-e a magyar irodalom a szerb nyelvterületet? Elhelyeződött-e az idegen irodalmat éltető kánonokban? Irodalmi ténynek számít-e mára, van-e valódi recepciója? Milyen válaszokra számíthatunk, ha csupán a jelenkori magyar irodalmi művek kapcsán teszem fel a kérdést, és a posztumusz-felfedezésekről nem beszélek? A fenti kérdések tekintetében eléggé elbizonytalanító recepcióelméleti elgondolás, hogy a „valódi” recepciót nem a fordítások jelzik s még csak nem is a recenziók és bírálatok, hanem azok a szerzők és művek, amelyek öntörvényű és viszonylag jelentős alkotók gondolkodásába beépülve válnak a „saját” tradíció részévé. Jellemző adat, hogy a szerb irodalmi életben a folyamatos válogatói, fordítóí figyelem mindössze néhány személyiség nevéhez fűződik, mindössze néhányuk irodalomszemléletét, ízlésvilágát tükrözi: legnevesebb, legtermékenyebb fordítóink viszont jól tudnak magyarul, és teljes rálátásuk van a magyar irodalmi kultúrára. Visszatekintve, a szerb nyelvű fordítások történetisége aránylag gazdagnak tűnik, mégis felettébb kérdéses, hogy a kortárs irodalmat tekintve elfogadhatóan reprezentatív-e?

A 20. század utolsó évtizedének szerb recepciótörténete azt a szellemi-politikai környezetet idézi, amelyben lejátszódott a domináns kulturális modell transzformációja. Azt a konstellációt, amely mélyen befolyásolta az idegen nyelvű olvasóközönség gondolkodását, érték-

rendjét, a magyartól eltérő irodalmi és nem irodalmi kontextusát. A szerbiai „nehéz évekről” lévén szó, e recepciótörténet beszédéből a kontextuális feltételeket érzékeltető hangok is kihallatszanak: a szerb irodalmi elit megosztottságáról a nemzeti erővonalak mentén széttago-lódó Jugoszláviában, ugyanezen elit újraformálódó politikai tudatáról, a politikai helyzet anakronizmusáról, a történelem instrumentalizálásá-ról, a nemzeti mítoszokkal való manipulációkról, az irodalom és a politika sokszor perverz kapcsolatáról, mindenről, ami az irodalmi kul-túra társadalmi funkciójának módosulásához¹ vezetett, és merőben más helyzetbe hozta az irodalmat mint általában az európai kulturális mo-dellek. Az új modell „háborús vadhajtásának pseudokulturális sponta-neitása” (M. Pantić) marginalizálta, majd általános szellemi romlásba taszította a könyvkiadást, és leépítette a folyóirat-kultúrát. Hozzá kell fűzni azonban, hogy a szerb kultúra központi eleme az irodalmi kultúra volt és maradt: sokak szerint a háborús években a szerb irodalmi telje-sítmény az egyetlen olyan kulturális szféra, amely egyes műveit tekintve az európaival komplementáris jegyeket is mutatott, és erős visszhangot váltott ki európai kulturális körökben.

A szerb irodalom európai arculatának alakítói – a Vreme knjige/Stu-bovi kulture, a Filip Višnjić Kiadó, a Narodna knjiga, a Grafički atelje Dereta stb. – közül néhány a kortárs magyar művek kiadására is vállal-kozott. A kimutatások szerint a szerb könyvkiadás évente több száz irodalmi művet jelentet meg, az olvasottság viszont igen alacsony. Az ún. „hatvanas–hetvenes generáció” (generacija S & Š) például elége-detlen saját kiadványainak számát illetően, felpanaszolja az igényes irodalmi folyóiratok, a színvonalas kritika hiányát, mindössze két anto-lógiára hivatkozik (*Tajno društvo* 1997, *Pseći vek* 2000), és hiányolja (a huszonkét szerzőt felvonultató *22 u hladu: antologija nove hrvatske proze 90-ih* című zágrábi horvát antológia nyomán) az újabbakat. A kilencvenes évek szerb termését „megleppő” módon a zágrábi Quorum mutatja be, *Srpske kratke priče devedesetih* címmel Igor Marojević és a szintén zágrábi Libra/Libera Srđan V. Tešin válogatásában. Így, a kö-rülményekhez viszonyítva, bár kritikája nincs a műfordításnak, a recep-cióját akár elfogadhatónak is tarthatjuk, megjelent ugyanis vagy harminc kötetünk, van néhány emlegetett, idézett, számon tartott könyvünk és szerzőnk. Az idegen nyelven való megjelenést a meghatározó érvényű

személyes preferenciákon kívül vagy azokkal egyetemben, a politikai/kultúrpolitikai mozgások is befolyásol(hat)ják, az irodalomhoz való viszony olykor politikailag aktuális jelentésekbe szilárdul. Megesik, hogy egyes művek kapcsán az irodalomelméleti-irodalomtörténeti vonatkozásrendszer területéről egyenesen a politikaira tévedünk. A kiadó, a fordító irodalmi megítélésén kívül minden bizonnyal a jellemzett történeti és szociokulturális kontextus is ösztönözte, segítette pl. az alábbi könyvek megjelenését: Eörsi István *Keringő a valósággal* (*Valcer sa stvarnošću*² – Sava Babić, 1989) *Emlékezés a régi szép időkre* című (*Sećanje na stara dobra vremena*³ – S. Babić, 1990) Polcz Elaine *Asszony a fronton* (*Žena na frontu*⁴ – Vickó Árpád, 1995), Eörsi István *Időm Gombrowitz-csal* (*Vreme s Gombrovičem* – Vickó Á., 1998) című művét, Bodor Ádám *Sinistra körzet* (*Sinistra. Poglavlja jednog romana* – S. Babić, 2000) című regényét és Zilahy Péter *Az utolsó ablaksziráf* (*Poslednji Prozor-žirafa* – Vickó Á., 2002) című művét vagy pl. egy hazai magyar szerző, Végel László könyveit szintén Vickó Árpád fordításában: *Lemondás és megmaradás* (*Odricanje i opstajanje* – 1986, 1987), *Peremvidéki élet* (*Život na rubu* – 1992), *Wittgenstein szövőszéke* (*Vištenštajnov razboj* – 1994), *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (*Velika srednje-istočno-evropska gozba stupa u pikarski roman* – 1996), *Hontalan esszék* (*Bezdomni eseji* – 2002), *Exterritórium* (*Exterritorium* – 2002). Távolabbról Hajnóczy Péter *A halál kilovagolt Perzsiából* (*Opusteli persijski grad* – Marko Čudić, 2002) című regényének megjelentetése is értelmezhető az említett szociokulturális perspektívából, a historikus tapasztalat, a szabadsághiányos létállapotok, a kiszolgáltatottságélmények hangsúlyozásával, a szerb ajánlászövegek azonban az alkotó személyiség felől közelítve „kifejezetten nonkonformista életmagatartásáról”, „marginális léthelyzetéről” beszélnek.

Kertész Imre már korábban lefordított *Sorstalanság* (*Besudbinstvo* – Aleksandar Tišma, 2002) című regénye a Nobel-díj hírére látott napvilágot.

A közelmúltban hagyta el a nyomdát a vajdasági magyar elbeszélők (Herceg János, Németh István, Brasnyó István, Tolnai Ottó, Vasagyi Mária, Végel László, Juhász Erzsébet, Bordás Győző, Harkai Vass Éva, Kontra Ferenc, Lovas Ildikó, Szerbhorváth György és Virág Gábor) műfajilag-poétikailag igen változatos, szerb nyelvű antológiája⁵: *Jedina*

priča. Antologija proze vojvodanskih mađarskih pisaca 1990–2000. (Vickó Á., 2003). A legújabb vajdasági magyar költészeti antológia (*Januári borostyán – Januarski ćilibar. Antologija poezije vojvodanskih mađara.* Szerk.: Vickó Á., ford.: Vickó Á., Lazar Merković, Stevan Raičković, Todor Manojlović, Ivan V. Lalić, Judita Šalgo, Josip Varga és Oto Horvat. 2003) kétnyelvű. A szerkesztő koncepcióját az 1976-ban megjelent *Gyökér és szárny* (szerb változatában: *Koren i krila*, 1983) című antológiához való (elfogadó, átértékelő, elutasító, kiegészítő stb.) viszonya alapozta meg.

Az 1990-től máig dokumentált kiadások és reagálások alapján szinte kétségtelen, hogy a legkiemelkedőbb visszahangot Konrád György művei váltották ki. Az évtized szerb olvasójának Konrád-recepciója és sajátos létértelmezése közötti hatás-összefüggés nyilvánvaló: helyzeténél fogva, a konrádi életművel való találkozásban nem igazán a magyar kultúrával való találkozást élte meg, elvárásaiban inkább az európai, közép-európai író kultúrákőzi tapasztalataira számított (különös módon, Konrád nevének szinte minden említését kettős identitásjelzés követi: „magyar és európai író”), olvasataiban egyértelműen ez a vonatkozás a kifejezettebb. Olvasmányait, Konrád megértésének kitérőjén keresztül, a kulturális ön(meg)értés segédanyagaként kívánta hasznosítani, az idegen tapasztalattól remélte a szemléleti mássá válás potenciális lehetőségét. A konrádi Európa-felfogás formáit az új önmegértés feltételeivé avatta, identitás szerzésének folyamatába mintegy orientációs alkotóelemként kísérelte meg beléptetni. Ez az önmegértési érdekelttség juttatta érvényre a fordításirodalmat: olyan művek számíthattak kiemelt érdeklődésre, amelyek segíthetnek bemérni az idegen tapasztalat távolságait, a meglévőnél tágasabb horizontot nyitnak, növelik a rendelkezésre álló világértései formákból való kitekintés, kilépés esélyeit, valamilyen irányt szabnak, szemléleti keretet nyújtanak a kritikai elemzésnek.

Ezt a „vonatkozódási” problémakört újabb szögből egy Esterházy-feuilleton zárlatában feltett kérdéssor világíthatja meg: „Lezárja-e az Esterházy-művek első nagy sorozatát a Harmonia caelestis és a Javított kiadás? (. . .) Megnyílhat-e a művek új ciklusa, amely már nem kötődik sem a családhoz, sem pedig Magyarországhoz, és általánosságában az egész emberiséget érinti?”⁶ Kiveszett volna a gondolkodásból, hogy

Danilo Kiš Esterházyban a „közép-európai poétika” egyik képviselőjére ismert, és teljesítményét egyenesen a „mindenséggel” („Ez nem sok. Ez minden”) mérte⁷, vagy csupán hatásosnak tűnő és jelentéseiben nem egészen átgondolt retorikai zárótétel kerestetett? Ugy tűnik, a szerb recepciótörténetből égetően hiányoznak azok a szövegek, amelyek értelmezésén keresztül az idegen kultúra létszemléletének, létértésének részévé válhatna, egy lehetőségteljes perspektívába kerülhetne az Esterházy-féle „specifikusan általános” létinterpretáció.⁸ Esterházy Pétertől a *Kis magyar pornográfia (Mala mađarska pornografija* – Gabriela Arc, 1991), folyóiratközlésben a *Fuharosok (Taljišaši*, Pismo, 1991/27. – Oto Horvat) és a *Hahn-Hahn grófnő pillantásának részlete (Brodski dnevnik. Odlomci iz romana Pogled grofice Han-Han*, Sv. Dunav, 1995/1. – Vickó Á.), majd az *Egy nő (Jedna žena* – Vickó Á., 1998) és a *Hrabal könyve (Knjiga o Hrabalu* – S. Babić, 2001) jelent meg szerb fordításban, és egy esszéválogatás⁹ *Ribica, labud, slon, nosorog . . .* (S. Babić, 2002) címmel. A *Harmonia caelestis (Nebeska harmonija)* és a *Javított kiadás (Ispravljeno izdanje)* Sava Babić fordításában, kiadóra vár.

Konrád György hangsúlyos jelenlétét a szerb irodalmi tudatban, szinte példátlan módon, tíz-egynéhány könyve segíti, a szerb kánonképzésre a mennyiségin kívül minden bizonnyal hatással voltak a folyamatossági tényezők is. Mediális módszerekkel, alapítványi támogatáspolitikával, tudomány- és kultúraszervezői (a Vajdasági Íróegyesület már 1993-ban Konrád-konferenciát szervezett az újvidéki Szerb Matica székházában, tizenöt előadó részvételével, vagy hogy a legfrissebb adatokat is feltüntessük: 2003. február 11-én Konrád György személyes jelenlétével tette sikeressé könyvének [*Melinda i Dragoman*] belgrádi bemutatóját, amelyet a hónap „legjelentősebb kulturális eseményeként” aposztrofált a szerb sajtó. Ezt követően, február 13-án az ő előadása vezette be a *Van-e még álmom Közép-Európáról? – Da li još postoji san o Srednjoj Evropi?* című újvidéki vitatribünt, majd október 24-én, *A város mint műemlék* címmel, az Újvidéki Egyetemen mondott beszédet, díszdoktorrá avatása alkalmából) fordítói, recenziói, recenziós befolyásolt kánonképzési folyamatok is érzékelhetők vajdasági magyar értelmiségiek hathatós támogatásával. A találkozási alkalmak, az állandó textuális jelenlét, a megjelenési kontinuitás hatásosságán túl kialakították a szerző személyes kapcsolatát is az adott irodalmi és kultúrpolitikai

közeggel. Nem hagyható figyelmen kívül az a népszerűségi tényező sem, amely Konrád Györgynek a Jugoszlávia bombázása kapcsán tanúsított (sokak által erősen vitatott) elítélő magatartásához, „indulatos, dühös NATO-polgári” nyilatkozataihoz (a NIN című hetilap 1999-ben *Ja sam gnevni NATO-gradanin* címmel vette át a Stern interjúját) polemikus írásaihoz (*A jugoszláviai háború – Jugoslovenski rat*¹⁰, Vickó Á., 2000) köthető.

Minthogy ebben a térségben a díjpolitikai mozzanatok is jelentős orientációs erővel bírnak, nem mellékes, hogy 1998. július 16-án Budvában Konrád Györgynek ítelték a Stefan Mitrov Ljubiša-díjat, amelyet korábban pl. Milorad Pavić (1994) vagy Dušan Kovačević (1996) vehetett át. Gojko Božović inspiratív szellemű laudációjában¹¹ a következőket mondta: „Ha olyan opust keresünk, amely meghatározó módon abszorbeálja a geopolitikai világszeglet történeti tapasztalatait és mélyen historizált egzisztenciáját, Konrád György életművéhez kell fordulnunk.” A díj nyomán Crna Gorában is megjelent az *Antipolitika* (Grad Teatar, Budva – Oktoih, Podgorica, 1999. 412. p. Vál. és ford. Vickó Á.).

Konrád Közép-Európa-gondolatai *Az autonómia kísértése (Iskušenje autonomije – Vickó Á.)* című válogatás közvetítésével már 1991-ben napvilágot láttak szerb nyelven, méghozzá a boszniai kulturális kontextusban, Szarajevóban. A kötetbe az *Antipolitikából* is került szöveg *Antipolitika jednog romanopisca* címmel. (Nyilván nem véletlen, hanem a valamikori szövetségi struktúra nemzeti részegységeinek érdeklődési összefüggéseit jelző tény, hogy a „célelvű historizmust elutasító” [Szirák Péter] *Antipolitikát* Ljubljánában [*Antipolitika: srednjeevropske meditacije – 1988, ford.: Mojca Dobnikar*] és Szkopjében [*Antipolitički pedizvik – 1992, ford.: Paszkal Gilevszki*] is kiadták.)

A régió irodalmának Európa-képe – Lik Evrope u književnoj produkciji regiona címmel 2000 decemberében megtartott belgrádi tanácskozás a diskurzus központi fogalmaként Európát (külön súlypontozva Közép-Európát) jelölte meg, amely a kulturális integráció gondolatát közvetítheti az uralkodó nacionalista kulturális modellek ellenében. Ha csupán vázlatos pillantást vetünk is a tanácskozás (ez idáig kiadatlan) előadásaira, témánk szempontjából lényeges pontokat illetően tájékozódhatunk. A vázlatosan felidézett elgondolások közös vonásai mentén válik világossá, hogy a saját (szerb) irodalom, a saját kultúra mibenléte

az európai, illetve közép-európai kulturalitás megértésén keresztül bizonyul hozzáférhetőnek, és ez az, ami erőteljesen befolyásolja a „szerbesített” magyar irodalom recepcióját is. Ezen a tanácskozáson a kritikusként ismert Gojko Božović, a Stubovi kulture nevű tekintélyes kiadó főszerkesztője Konrád Európa-képének rekonstruálására (*Konrád György műveinek Európa-képe*) vállalkozott. Tette ezt egy olyan kontextusban, amelyben Ivo Andrić *Travnička hronika* (1945) – Csuka Zoltán ford. *Vihar a völgy felett* (1956), alcímében *Travniki krónika* – című műve, amely nemcsak Bosznia, hanem az egész Balkán Európa-képét megformálja, az „eurofóbia” alakzata felől nyert újraolvasást. Vagy, amelyben Dragan Bošković arról beszélt (számunkra különös értékű meglátásainak háttérében Goran Petrović *Opsada crkve Svetog spasa* (1997) – *A Megváltó templomának ostroma* című regénye állt), hogy a szerb irodalmat az europaizálódás és nemzetiesülés dichotómiája jellemzi, és a szerb regény megértését az Európához mint Másikhoz, mint idegenhez való viszonyának megértése jelenti. A szerb irodalmi modellek sorra attól az egészen sajátos Másiktól származnak, amelyre nagy félelemmel tekint, viszont félelmét paradox módon e Másik poetizálásával igyekszik kifejezni. Saját törésvonalak kidolgozásakor, saját patológiák kibeszélésekor ez a Másik-viszonylat beépül az önreflexió folyamatába, a beszélő a Másikban hozzáférhető önmagát írja le. A szerb irodalom történeti folytonossága Sava Damjanov látószögében is két tendencia, az europeizálódás – Dositej Obradovićiától Jovan Skerlićen át az avantgardistákig – valamint az irodalom autochton fejlődését hirdető tradicionalizmus ütköztetésével írható le, és ezen utóbbi gondolkodási törekvések erőteljessége ellenére is része az európainak. Mellesleg megjegyezve, a „kétszeresen is idegen Európa” gondolatát felszámolni igyekvő Skerlić politikai és kulturális alapállásának ambivalenciái, „kritikai szemléletének oszcillatív természete a politikai mítoszok tekintetében” (Ivan Čolović) önmagában is jól érzékeltethetné a máig élő következetlenségek, paradoxiak, tévelygések és bizonytalanságok eredetét, a „tisztázásra” váró kérdéskörök jellegét. Természetesen kérdéses, milyen a két tendencia viszonya. Milyen mértékben ismeretlen, felfoghatatlan, tehát „más” a szerb kultúra Európa számára, miközben eleve másként fogja fel önmagát, és egy egészen sajátos Másikként Európát? Mint ahogyan az is kérdéses, mi az, hogy Európa? Létezik-e

tényleges entitásként, illetve csak kulturális konvenció, fikcionális fenomén?

Zoran Paunović a már említett Andrić-előadásában (*Eurofóbia Ivo Andrić Travnik-i krónika című regényében*) a Balkán kulturális emlékezetének „eurofóbiás” szegmenseit két mítosz kulturális antropológiai vetületének tükrében szemlélve, a más népektől való különbözőzés mítoszát – az individualitás igényét és az ebből fakadó önizolációs hajlamot, az Európához való oda-nem-tartozás érzését, az elkülönültséget – és a szegénység gazdagságáról szóló mítoszt értelmezte. A regény katolikus lakosságában a kettős megszállás (török és európai) képzelet erősödik fel, a törökkel szembeni ellenállást minden idegennel szembeni általános ellenállással tágtítják az előítéletek, az előítéletek részgazságai. Valóban nélkülözhetetlennek tűnik a fóbia alapvető beállítódásként ismerős imagológiai fogalma, bár a regény travnik-i perspektívából, az idegen konzulok jelenlétét olyasféle Európa-jelenlétként értelmezi, amely a félelem, az iszonyéretet, az irtózás, a szorongás diszpozíciója mellett új reményeket is ébreszt, és az Európához való viszony komplexitását, bonyolultságát, ellentmondásosságát is érzékelteti.

Ebben a szövegkörnyezetben nem mellékes, hogy az említett Andrić-mű értékesnek tekintett idegenségtapasztalata mindig is izgatta a térség kutatóit és más regények (a hazaiak közül pl. Miroslav Krleža *Filip Latinovicz hazatérése*) társaságában meghatározó módon alakította a hetvenes évek közepén Miroslav Beker diszlokációelméletét, amely lényegében a figurális áthelyezéssel formált idegenségalakzatok térpoétikai hatásmechanizmusát vizsgálja. Megjegyzem, az Andrić-regények interkulturális felismeréseiről, idegenség-alakzatairól, orientalizmusáról, iszlám-képének adekváltságáról (illetve inadekváltságáról), a mentalitás történeti változásait is jellemezve, máig folynak viták. Ezek azért kivételes jelentőségűek, mert természetüknél fogva segítik annak megértését, miért olyan kifejezett az igény a szerb Európa-gondolkodás mai önazonosságának meghatározásához szükséges szellemi keretek kiépítésére, a menedék- és szabadságlehetőségeket nyújtó szilárd kontúrú elképzelések működtetésére. Az európai szellemi-kulturális tartalmakat és formákat meghonosítani igyekvők körében a közvetlen gondolati hatásokra törekvő esszének van elsőbbsége, nem az alakításnak, a megformálásnak, hanem a „kimondásos” rögzítésnek. Az esszé kutatás¹²

világosan felrajzolja a retorika domináns alakzatává előlépő műfaj expanziójának és politizációjának alakulástörténetét a délszláv irodalomban. Eszerint, az érezhető fellendülés és a kifejezett olvasói érdeklődés egyértelmű összefüggésben áll a nemzetek és etnicitások, a nemzeti és kulturális identitások problémakörének erőteljes felszínre törésével. Úgy tűnik (Adorno nyomán), az egész térség, Szerbiától Bosznia-Hercegovinán át Horvátországig, mint *par excellence* kritikai kifejezésformára tekint az esszéire, és Predrag Palavestra szavaival élve úgy tartja, „az esszé jellemző vonásainál fogva egyszerűen ellenáll az ostobaságnak és a dogmatizmusnak”.¹³ Ebben az „esszehelyzetben” találunk olvasóra a Konrád-könyvek (*Az autonómia kísértése – Iskušenje autonomije*, 1991; *Európa köldökén – Na pupku Evrope*, 1995; *Identitás és hisztéria – Identitet i hysterija*, 1995; *A láthatatlan hang – Nevidljivi glas*, 2001) is. Problémahasonlóságot, átfogó, új orientációt keresnek bennük, a régi vagy az éppen érvényben lévő hivatalos fogalmi, világnézeti és kulturális sémák helyett valami érzékelhetően, „reménykeltően” mást. Konrád György a tárdalomelméleti diskurzus (a szerb kultúrában való korai belépése *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* egy részletének folyóiratközléséhez kötődik) esszéizálásával, bizonyos szegmentumainak fikcionalizálásával, mondandójának közérthetőségével megfelel az elvárásoknak: problémává tenni korának értelmét, viszonylag könnyen átsajátítható gondolkodási programot nyújtani, nem szolgálni a hatalmi pozícióban lévő ideológiát, megbontani a használatban lévő ideologikus, behódoló, szervilis beszédmódot. Egy sajátos szellemi vákuumban azokat köti össze, akik amellett, hogy különbözniük kell és különbözni is óhajtanak, táplálnak valamiféle illúziót az európai kultúra iránt, akik még a saját karakter hagyományos hangsúlyozása mellett is keresik a szerb irodalom és kultúra európai kapcsolatait, remélik európai integrációját. A fentieket tekintve nem igazán meglepő, hogy a befogadást elsősorban a konrádi gondolkodás kultúraközi tapasztalatai érdeklik, az Európa-imázssal való összefüggései, és az sem, hogy a magyar recepciótól eltérő értelmezési hangsúlyok is megjelennek az értelmezésekben.

Gojko Božović a konrádi gondolkodás azon mozzanatait kísérte meg nagy vonalakban felvázolni, amelyek Európa-képének árnyalásához szükségesek. Vázlatának többféle meghatározottsági hálózata van,

bizonyos lényeges összefüggéseket elfed, míg másokat felvillant: szerinte Konrád regényei és esszéi eltérő Európa-képet rajzolnak fel, az előbbieket egy társadalomtörténeti, az esszék viszont egy lehetséges Európa vízióját fogalmazzák meg, amilyen az a történeti romboló erők híján lehetne. Hangsúlyozta, hogy Konrád állandó feszültséget érzékel a konkrét tériesség és a projektálisan megfogalmazódó kép között, amely nagymértékben befolyásolja, átszövi aktuális térélményét. Kiemelten értékelte, hogy az esszék a kétely hangján szólnak, és az állandó újragondolás attitűdjét közvetítik. Konrád antipolitika-fogalmát értelmezve kifejtette, hogy egy megértésen és tolerancián nyugvó új európai humanizmus megteremtésében, a lokális diktatúrák és önizolációs magatartások elvetésében lehet szerepe. Dejan Ilić, a *Reč* című folyóirat és a B92 rádióállomás irodalmi szerkesztője szerint viszont az antipolitika nem tud válaszolni az „új európai humanizmus” kihívásaira: a politikai életre a rajta kívül eső szférákból nem lehet hatni.

Ha érzékeljük, milyen általánosnak mondható a Konrád-műveknek a közép-európai kulturális modell mentén való olvasása, különösen hat az a *Látogató*-recenzió¹⁴, amely ezt az olvasási modellt sztereotipnek és egyoldalúnak ítéli, úgy tartja, a Közép-Európa-fogalom különben is túlságosan körülhatárolhatatlan ahhoz, hogy értelmezési kulcsként szóba jöhessen. Konrád Közép-Európája mint a „politika elvetésének kódja” pedig egyszerűen nem használható a *Látogató* olvasását illetően: a regény bár a karkai atmoszférát idézi, és tipikus közép-európai közegeben játszódik, más hagyományokból is merít, pl. a dosztojevszkijiből és a francia új regényéből, így a közép-európai problemakörből kilépve a legáltalánosabb emberiről beszél.

A Konrád-regényeket többen is figyelemre méltónak tartották az érdeklődő olvasókat orientáló hírlapi kritikában, informatív és reklámfunkciójú (kedvcsináló) közleményekben, Sava Damjanov azonban 1994-ben tanulmányos szintű írást¹⁵ szentelt *A cinkosnak* (*Gubitnik*, két kiadást – 1987, 1991 Vickó Á. – is megért, a második harmincezres példányszámú volt), a *Látogató*nak (*Posetilac* – 1991, Vickó Á.), és a *Városalapítónak* (*Osnivač grada*¹⁶, 1991 – Vickó Á.). A *Kerti mulatság* két kötete (*Vrtna zabava* – 1997 és a *Melinda i Dragoman* – 2001 – Vickó Árpád ez utóbbi fordításáért Miloš N. Đurić-díjban részesült) akkor még nem jelent meg. Mára e két könyvet is olvashatjuk szerbül,

Vesna Roganović megközelítésében¹⁷ például a multikulturalizmus látószögéből: eszerint mai perspektívából, a marginális egzisztenciák egész sorát felvonultató *Látogató* a multikulturális tematika nyitánya. Konrád sokalakos, sokhangú kertje, kerti mulatsága a „multikulturalizmus központi metaforája”, írja, a multikulturális kert az „olvasztótégely” anti-tézise. Metafizikai kert-mikrokozmoszai csupán részelemei egy kiterjesztett urbánus mitológiának. A város (a *Kerti mulatságban* a regény és az élet metaforája) a polgári opció, az antipolitika léttére, az alternatívákat, lehetőségeket és szabadságokat a kertek, a terek és az úttagazások, útkereszteződések jelképezik, a közép-európai városmodell történeti-kulturális jelentésgazdagsága az egykori monarchikus „multikulturális experimentum” legszembetűnőbb maradványa.

Damjanov már tanulmánya címében jelzi, hogy a posztmodern prizmáján keresztül közelíti meg a három regényt. Reflexív regény morális, etikai és antropológiai kérdésekről – írja a *Látogató*ról. Danilo Kiš szellemi közelségében helyezi el a dokumentáris formavilág esztétikai erejének (a valóság a dokumentum visszfénye, és nem fordítva) kiaknázása és a történelem folyamatos újrakérdezése kapcsán. Modernista fabulativitás, szubjektív tapasztalatiság és a posztmodern szellemében a XVIII. sz.-i filozófiai regény kódjainak működtetése jellemzi a regényt. Konrád a két tendencia összebékítését a tradíció és innováció, a reprodukció és produkció, a figuratív nyelviség és a nyelvi transzparencia közötti sajátos feszültség megteremtésével éri el. Éppen ez jelzi legélesebben a posztmodern diskurzus irányába való elmozdulását. Az egyjelentésű világ helyébe a fiktív-faktografikus világprojekció többértelműsége lépett: a dokumentum beszéde nem a tanúságtétel diskurzusa (nem a dolgok regisztrációjának tere) sokkal inkább kreatív irodalmi diskurzus. A regény a modern és posztmodern posztulátumok között mozog, a szerző (helyette maga a Szöveg beszél) halálának meghirdetésével.

A városalapító más beszédrendekre (értelmező és kritikai szövegekre), levezethetetlen igazi posztmodern regény, ami lényeges benne, azt kizárólagosan maga a regényszöveg tárhatja fel – ez az a tapasztalat, amelyet már Kundera, Konrád szellemi testvére is feltárt. Vannak-e időbeli-térbeli és személyes koordinátái a regénynek, vagy éppen azért töröltettek el, hogy maga a Szöveg szólalhasson meg? Damjanov a „kitűnő esszéista” keze vonását, gondolkodásmódját érzékeli, váratlan

megoldásait, különös problémalátását méltatja. Kifejti azonban, hogy a regényt – minthogy a titkosság, a talányosság és a határozatlanság poétikája, az elrejtés grammatikája jellemzi – a szociológiai és filozófiai megalapozottságú esszébeszéd ellenére sem lehet esszéregényként olvasni. *A városalapító* apokaliptikus, fantasztikus víziói idegenek az intellektuális diszkurzív dimenziókat tápláló prózától. Konrád nyelve hangsúlyosan figuratív nyelv, az irracionális szintagmák nyelve, amely nem elbeszél, hanem szuggerál, eljátszik a rendelkezésre álló elemekkel. Az irónia óvja meg a regényt, mint minden regényt, amely az ún. örök (politikai, pszichológiai, filozófiai) témákat írja, a profetikus beszédmódtól.

A cinkos túlnyomórészt posztmodern textúrájú regény, de több mint egy tipikusan posztmodern (anti)narráció, egyesíti az eredendő narrációt és dekonstruktív megközelítését. Az elbeszélő mint mások elbeszéléseinek közvetítője enged teret a narrációnak, a történetnek, s így oldja az ellentmondást, amely az elbeszélő halálából ered. Integrálja a teremtő és a hermeneutikai beállítottságot, a történeteket, az elbeszélést és saját poétikájának „elbeszélését”, de ez a mű egy szélesebb értelmű, geopolitikai értelemben vett közép-európai posztmodern szellemiséget képvisel, amelyhez a „geopoétikai” jelző eredetének specifikus kulturális és történelmi kontextusa miatt illik. A regényt politikai történések határozzák meg (a háború, a kommunizmus és az antikommunizmus, a sztálini csisztkák, a forradalom, az ideológiák és az ideologizált valóságok), történelmi-politikai regény, és éppen egy ilyen kontextusban juthat igazán kifejezésre Konrád antipolitikája. Az antipolitika a posztmodern közép-európai szellem jellegzetes állapota: az ebben a civilizációs térségben leginkább kényszerű hit ellenében a gyanú határozza meg, az igazságkövetítő értelmiséghez fűződő illúziók felszámolása, a szemantikai és politikai totalitarizációs törekvéseknek való ellenállás. Ilyen perspektívából válik érthetővé Konrád György „posztmodern” törekvése az esszégondolkodásnak a prózában való újramejelenését illetően. A regény főhőse, egy meditáló közép-európai értelmiségi, éppen a konrádi antipolitika (posztmodern) ideálját jeleníti meg.

Amint kitűnik, a befogadás olykor, hogy önértéséhez Európa és Közép-Európa felől érhessen el, nemcsak hogy rekonstruálja az esszék Európa-képét, hanem mint Sava Damjanov értelmezése példázza, a regényt is a konrádi esszégondolkodás reprezentánsaként olvassa.

JEGYZETEK

- ¹ Mihajlo Pantić: Promena društvene funkcije i pregled srpske književnosti 1988–2000. *Književnost*, 2001/5–6. 492–504.
- ² Živan Živković: Pisanje kao istinoslovlje. Ištvan Erši: Valcer sa stvarnošću. *Letopis Matice srpske*. 1990. márc. 166. évf. 499–503.
- ³ Boško Lomović: Drukčija knjiga o zatvorima. Ištvan Erši: Sećanje na stara dobra vremena. *Letopis Matice srpske*, 167. évf., 1991. márc. 503–505.
- ⁴ Aleksa Ivanović: Žena na frontu. *Politika*, 1995. IX. 23. 29 429. sz.
- ⁵ Teofil Pančić: Paralelni svet. *Vreme*, 2003. június 26. Magyarul: Párhuzamos próza-világ. *Híd*, 2003/ 9.
- ⁶ Sava Babić: Preskočiti svoju senku. Drama Petera Esterhazija. *NIN*, 2694. 2002. VIII. 15.
- ⁷ Danilo Kiš: *Kételyek kora*. Pozsony–Újvidék. 1994. 170.
- ⁸ Esterházy erotikus és „erotikus” diskurzusáról lásd: Arpad Vicko: „Nije ono što jeste” – erotski diskurs u prozi Petera Esterhazija. *Mostovi*, 1996. 2. füzet, 107/108.
- ⁹ Teofil Pančić: Otmemo p(r)ojgravanje. *Vreme*, 2003. május 22.
- ¹⁰ Teofil Pančić: Prigovori NATO-građanina. *Vreme*, 2000. június 17. Konrád György tiltakozó megnyilvánulását folyóiratközlésben lásd: Pad na početak ovog veka. Pogled iz Srednje Evrope: ko je NATO-u dao pravo da napadne? (Eredetileg: Der westliche Kreuzzug, Stuttgart, 1999, 121–128.), Nova srpska politička misao. Posebno izdanje 2: Srbija i NATO II. 1999. 17–21, ford.: Aleksandra Kostić.
- ¹¹ Gojko Božović: Roman-grad. *Pobjeda*, 11 735. 1998. VIII. 15. 13. p.
- ¹² Vesna Cidilko: Esej u savremenoj srpskoj i drugim južnoslovenskim književnostima – novo poimanje žanra. *Polja*. 2003. január–február
- ¹³ Predrag Palavestra: Kritička književnost. Alternativa postmodernizma. Beograd, 1983. 78.
- ¹⁴ Milivoj Srebro: Ni konj, ni jednorog. Đerđ Konrad: Posetilac. *NIN*, 1990. V. 20. 2055. sz. 46. p.
- ¹⁵ Sava Damjanov: Đerđ Konrad: jedna postmoderna šifra. *Letopis Matice srpske* 1994. 170. évf. 453. köt. 5. 681–691. Vö. még: Sava Damjanov: Slike, metafore, fantazme. Đerđ Konrad, Osnivač grada. *Dnevnik*. 1992. III. 22. 16 307.12. p.
- ¹⁶ A városalapítóról hírtapi recenzió: Slavko Lebedinski: Tamna komora utopije. *Borba*, 1992. okt. 1. 276. sz. 14. p.
- ¹⁷ Vesna Roganović: I čaj i kafa u rajskoj bašti. Đerđ Konrad o identitetu i Vrtnim zabavama. *Danas*, 2003. II. 22–23.